

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A magyar mezőgazdaság komplex (gazdasági,
társadalmi, környezeti) vizsgálata az EU-csatlakozás
tükrében**

Nagy Zsuzsanna

Témavezető:

Dr. Szabó Gábor
professor emeritus
a közgazdaság-tudomány doktora

DEBRECENI EGYETEM
Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Debrecen

2011

Tartalomjegyzék

1. A kutatás háttere és célkitűzése	4
2. A kutatás kérdései, adatbázisai és módszerei	7
2.1. Kutatási kérdések.....	7
2.2. A felhasznált adatbázis	9
2.3. Az alkalmazott módszerek.....	9
3. Az értekezés eredményei, főbb megállapításai.....	12
3.1. A gazdasági aspektus várakozásaira kapott eredmények	12
3.2. A társadalmi aspektus várakozásaira kapott eredmények	18
3.3. A környezeti aspektus várakozásaira kapott eredmények	22
4. Új és újszerű eredmények.....	26
5. Az értekezés gyakorlati hasznosíthatósága.....	28
6. Publikációk az értekezés témakörében	30

1. A KUTATÁS HÁTTERE ÉS CÉLKITŰZÉSE

Magyarország EU-csatlakozása az utóbbi évtized legjelentősebb s minden bizonnyal évtizedekre kiható jelentőségű esemény volt hazánk számára. A csatlakozás után eltelt időszak tapasztalatainak átfogó, az egész nemzetgazdaságra vonatkozó, komplex – gazdasági, társadalmi és környezeti szempontokat egyaránt figyelembe vevő – értékelése várat magára és így van ez az mezőgazdaság tekintetében is.

Ismeretes, hogy az 1957-ben, a Római Szerződés aláírásával létrehozott Európai Gazdasági Közösség egyik alapeleme a Közös Agrárpolitika (KAP) megvalósítása volt. Célkitűzései között már szerepelt a *gazdasági és társadalmi* megközelítés, nevezetesen: a gazdasági megközelítésnél a mezőgazdasági termelékenység növelése, az agrárpiacok stabilizációja, társadalmi oldalról pedig a lakosság folyamatos élelmiszer-ellátásának és a mezőgazdasággal foglalkozó népesség megfelelő élet- és jövedelem-színvonalának a biztosítása. Az agrárpolitika átalakítása, reformálása során egyre nagyobb szerepet kap/kapott a *környezeti* szempontok érvényesítése, integrálása a mezőgazdasági politikába, vagyis a szűkösen rendelkezésre álló természeti erőforrások megóvása érdekében a mezőgazdaságot a klímaváltozás hatásaihoz igazítani, a fogyasztóknak biztonságosabb, egészségesebb termékeket kínálni, hozzájárulva az élelmezés-biztonsághoz.

Az Európai Gazdasági Közösség (EGK) alapító szerződésébe az Egységes Európai Okmány (mely 1987. július 1-én lépett hatályba) emelte be a „környezet” politikáját, mely szerint: „a környezetvédelem követelményei a Közösség más irányú politikáinak is részét képezik”. (Szabó, 2001:)

1999-ben a Helsinkai Európai Tanács megbízta az Európai Bizottságot, hogy készítsen javaslatot egy, a gazdasági, társadalmi és a környezeti szempontokat harmonizáló hosszú távú stratégiára. Az Unió 2001-ben a Göteborgi Európai Tanács alkalmával fogadta el a stratégia „belső komponensét”, majd 2002-ben a Barcelonai Európai Tanács a stratégia „külső komponensét” is megfogalmazta. E két dokumentum együttesen alkotta az EU átfogó Fenntartható Fejlődés Stratégiáját. (Gáthy-Kuti-Szabó, 2006). A Stratégia első felülvizsgálatára 2005-ben került sor, majd 2006-ban fogadták el az *EU megújított Fenntartható Fejlődési Stratégiáját* (nffs, 2007)

A csatlakozási tárgyalások egyik legtöbbet vitatott területe kétségkívül a mezőgazdasági ágazat volt az Európai Unió és a közép-kelet-európai (KKE) országok között. Ez a KKE-országok mezőgazdaságának bizonyos speciális helyzetével – alacsonyabb támogatási szint és termelői árak, továbbá a foglalkoztatottak nagyobb aránya, a mezőgazdaság magasabb GDP részesedése ezekben az országokban – és a KAP fejlődésével kapcsolatos várakozásokkal magyarázható. Mivel a Közös Agrárpolitika az uniós költségvetés közel felét kötötte le, az EU-15-ök attól féltek, hogy a csatlakozó országok jelentős változást hozhatnak a költségvetési kiadások elosztását illetően; leginkább a piaci intézkedések területén, mely miatt túltermelés alakulhat ki ezekben az országokban, és termékeikkel elárasztják a nyugati piacokat.

A hazai és a külföldi szakirodalom alapján a következő főbb várakozások kerültek megfogalmazásra *gazdasági szempontból*: a termelési alapokban és a birtokszerkezetben kedvező változások zajlanak le, a növénytermesztés felé tolódik majd el a mezőgazdasági kibocsátás szerkezete, az ágazat támogatási rendszerében és a jövedelmi helyzetében markáns változások figyelhetők meg, az élelmiszer-gazdasági külkereskedelmi termékforgalom és versenyképesség javulni fog.

A *társadalmi hatásvizsgálat* szakirodalmi feldolgozása alapján a mezőgazdaságból származó jövedelem nagyobb mértékben növekedhet, mint a nemzetgazdasági átlag, és ez motiváló tényező lehet arra nézve, hogy a megélhetést keresők mezőgazdasági szektorban keressenek állást, ne pedig más ágazatban. Így a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának emelkedését várták, valamint, hogy ezzel párhuzamosan javulni fognak a mezőgazdaságban dolgozók minőségi paraméterei. Az élelmiszer-fogyasztás tekintetében elsősorban szerkezeti változásokat jeleztek előre.

A *környezeti hatáselemzések* többek között a következő főbb várakozásokat fogalmazták meg: a természeti erőforrások állapota kedvező irányban fog változni, a mezőgazdaság környezetterhelése mérséklődni fog, a megújuló energiaforrások és ezen belül a biomassza fokozott alkalmazása várható, mellyel hazánk teljesíteni tudja majd a nemzetközi vállalásait a környezetvédelem és az energetika területén, a gazdálkodók körében egyre inkább teret hódít a környezetbarát gazdálkodás.

Értekezésem *fő célkitűzése* az európai uniós tagság komplex hatásának vizsgálata a magyar mezőgazdaságra a fent említett hármas – gazdaság, társadalom, környezet – célkitűzés mentén.

Az értekezésben *makro* (országos) szinten, *ex-post* és *középtávra* fókuszálva vizsgálom a fenti célkitűzések teljesülését.

Reményeim szerint a komplex módon történő elemzéssel munkám hozzájárul a csatlakozás óta eltelt hat év bonyolult folyamatainak megértéséhez.

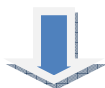
2. A KUTATÁS KÉRDÉSEI, ADATBÁZISAI ÉS MÓDSZEREI

2.1. Kutatási kérdések

Az értekezésben vizsgált területeket és az azokhoz kapcsolódó várakozásokat az 1. táblázat mutatja be; szín- és jelmagyarázat a következő oldalon található.

1. táblázat: Az értekezésben vizsgált főbb területek és az azokhoz kapcsolódó várakozások

Gazdasági	Várakozás	Társadalmi	Várakozás	Környezeti	Várakozás
1. termelési alapok és birtokszerkezet		1. foglalkoztatás		1. természeti erőforrások állapota	↑
		1.1. mennyiségi paraméter	↓		
		1.2. minőségi paraméterek	↑		
1.1. mg-i földhasználat	→	2. relatív kereset alakulása	↑	2. a mezőgazdaság környezetterhelése	↑
1.2. állatállomány	↓	3. élelmiszer-fogyasztás		3. válaszlépések	
1.3. beruházás	↑	3.1. mennyiség	→	3.1. AKG	↑
1.4. birtokszerkezet	↑	3.2. szerkezet	↑	3.2. ökológiai gazdálkodás	↑
2. kibocsátás	↑	3.3. árindex	↑	3.3. kölcsönös megfeleltetés	↑
3. támogatás	↑			3.4. környezetvédelmi beruházások	↑
4. jövedelem	↑			4. megújuló energia	↑
5. külkereskedelmi egyenleg és versenyképesség					
5.1. külkereskedelmi egyenleg	↑				
5.2. versenyképesség	↑				

A KUTATÁS ALAPKÉRDÉSE:
Milyen főbb gazdasági-társadalmi-környezeti változások zajlottak le a magyar mezőgazdaságban az EU-csatlakozást követően?

Forrás: Saját szerkesztés

Az 1. táblázatban az egyes területek esetében az *EU-csatlakozást követő változás* – szakértők véleményét tükröző – *feltételezett irányát* (növekedés/javulás, illetve csökkenés/romlás, és stagnálás) nyilakkal, míg a *változás erősségét* sárga és piros színekkel jelöltem; a piros szín az erősebb, míg a sárga szín a kisebb mértékű változást jelöli. A várakozások alapján fogalmaztam meg a kutatási kérdéseket.

(1) A gazdasági aspektusból történő vizsgálattal kapcsolatos kutatási kérdések:

1. Termelési alapok és birtokszerkezet

- 1.1. Hogyan alakult a mezőgazdasági terület nagysága és művelési ágankénti szerkezete valamennyi gazdaságra nézve, illetve gazdaságtípusonként?
- 1.2. Tovább folytatódott-e az állatállomány csökkenése és ez melyik gazdálkodói réteget érintette kedvezőtlenebbül?
- 1.3. Hogyan alakultak a mezőgazdasági beruházások?
- 1.4. Milyen változások zajlottak le a birtokszerkezetet illetően?

2. Hogyan alakult a mezőgazdasági ágazat kibocsátása és szerkezeti összetétele?

3. Milyen főbb változások zajlottak le a bevezetésre kerülő Közös Agrárpolitika (KAP) miatt a mezőgazdasági támogatások nagyságában és szerkezetében?

4. Hogyan változott a mezőgazdasági ágazat jövedelmi helyzete?

5. Ki tudta-e Magyarország használni az egységes piac nyújtotta lehetőségeket az élelmiszer-gazdasági külkereskedelemben?

(2) A társadalmi aspektusból történő vizsgálattal kapcsolatos kutatási kérdések:

- 1. Tovább folytatódott-e a mezőgazdasági munkaerő-állomány csökkenése és milyen változás történt a mezőgazdasági munkaerő minőségi paramétereiben?*
- 2. A mezőgazdasági alkalmazottak átlagkeresete miként alakult?*
- 3. Nőtt-e az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás és változott-e a szerkezete, valamint hogyan alakultak az élelmiszer-árak a csatlakozást követően?*

(3) A környezeti aspektusból történő vizsgálattal kapcsolatos kutatási kérdések:

- 1. Milyen irányba változott a természeti erőforrások állapota?*
- 2. Hogyan alakult a mezőgazdaság környezetterhelése?*
- 3. Milyen válaszok születtek a mezőgazdaság környezetszennyezés mérséklésére?*
- 4. Megvalósult-e a megújuló energia-felhasználás növekedése?*

2.2. A felhasznált adatbázis

A hazai adatok a KSH stADAT online adatbázisából¹, az Általános Szerkezeti Összeírásokból (2000) a Gazdaságszerkezeti Összeírásokból (GSZÖ 2003, 2005, 2007), a Mezőgazdasági Számlarendszerekből (MSZR), az Agrárgazdasági Kutató Intézet (AKI) által működtetett Tesztüzemi Rendszerből (TR), míg a nemzetközi adatok az Eurostat on-line adatbázisából (EAA) származnak.

A magyar élelmiszer-gazdaság külkereskedelmi teljesítményének és versenyképességének elemzésére az adatok – a SITC rendszer szerinti, 2 számjegyű bontás alapján, a 0 (élelmiszerek) és az 1 (italok és dohány) termékcsoportokat magába foglalva – az Eurostat által működtetett ComEXT² adatbázisból származnak.

A környezeti aspektus vizsgálata során a hazai forrást a KSH (stADAT adatbázis és A Társadalmi haladás mutatószámrendszere) és a témához igen szorosan kapcsolódó Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium adatbázisa, valamint azok különböző éves kiadványai, kötetei jelentették, míg a nemzetközi forrásokat az Eurostat on-line adatbázisa és rendszeresen megjelenő kiadványai, értékelései, valamint az OECD egyes könyvei, országjelentései szolgáltatták.

2.3. Az alkalmazott módszerek

Az értekezésben *idősoros elemzésen alapuló komparatív analízist végeztem.*

A rendelkezésre álló adatbázisok alapján két időintervallum összevetése alapján végeztem az elemzést: az első időszak az 1998 és 2003 közötti, míg a második a 2004-2009-es éveket öleli fel (bizonyos alfejezetekben az időtáv ettől eltérhet az adatbázistól függően, de azt értekezésemben külön jelzem).

Az egyszerű statisztikai módszerek (megoszlási viszonyszámok és indexszámítások) segítségével *éves adatok oszlopdigramokkal történő bemutatása mellett, az adott időszakokra vonatkozó hatéves átlagokat (vonaldiagram)* is kiszámoltam, és a kettő közötti eltérés adta meg a választ a kutatási kérdéseimre, illetve arra, hogy a várakozások teljesültek-e vagy sem.

¹ Az adatbázis a következő weboldalon érhető el:

http://portal.ksh.hu/portal/page?_pageid=37,592051&_dad=portal&_schema=PORTAL

² Az adatbázis a következő weboldalon érhető el: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/newxtweb/>

A középtávú időszakok adatainak évenkénti ingadozásai miatt választottam az átlagolás módszerét. Néhány mutató során azonban előfordult az is – mely munkámat nehezítette –, hogy a középtávú időszakon belül is egy határozott tendencia (növekedés vagy csökkenés) érzékelhető. Ennek következtében esetenként hároméves átlagokat is számítok.

A gazdasági aspektus vizsgálatánál használt módszerek:

A *mezőgazdasági jövedelmek* alakulásának vizsgálatánál a nemzetközi szakirodalomban is gyakran alkalmazott „A” és „C” mutatókat, valamint egyes jövedelmezőségi és likviditási mutatókat használtam

A *versenyképesség* elemzése során kitérek a versenyképesség fogalmi kavalkádjára, mérési lehetőségeire, valamint a többlettermelés számítására is.

A *külkereskedelmi versenyképesség* vizsgálatára több módszer is ismert: az versenyképességi jelentések, az ökonometriai modellek és a versenyképességi indikátorok alkalmazása. Értekezésemben, egyidejűleg több indikátor – a *kereskedelmintenzitás mutató*, a *Herfindahl-index* és az *egyszerű RCA mutató* – segítségével elemeztem a magyar élelmiszer-gazdasági külkereskedelem versenyképességét az EU-15 és a Visegrádi Országok piacán; majd a mezőgazdasági többlettermelés és az élelmiszer-gazdasági exportteljesítmény közötti összefüggést vizsgáltam *multilaterálisan konzisztens Törnquist-Theil index* alkalmazásával.

A társadalmi aspektus vizsgálatánál alkalmazott módszerek:

A *mezőgazdasági foglalkoztatottságban* végbemenő változásokat két szempont – *mennyiségi és minőségi* – alapján elemzem, ezt követően a bruttó átlagkeresetet vizsgálom, majd végül az élelmiszer-fogyasztás változását ismertetem.

A *mennyiségi* szempontok közül a foglalkoztatottak és az alkalmazottak számában, arányában bekövetkezett változásokat elemzem, valamint kitérek arra a problémára is, amely a mezőgazdasági munkaerő-felhasználás sajátosságát adja, vagyis, hogy a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok munkaerő-ráfordításának jellege jelentős eltérést mutat. Ez tette szükségessé az Éves Munkaerőegység (ÉME) fogalmának bevezetését, mellyel összehasonlíthatóvá válik a két gazdaságcsoport munkaerő szükséglete.

A *minőségi* szempontok során a következő területeket vizsgálom: az egyéni gazdálkodók korösszetételét (előregedés folyamata) és iskolai végzettségét

Az *élelmiszer-fogyasztás* mérésének alapjául az élelmiszer-mérlegek alapján számított fogyasztási adatok szolgáltak. A mérlegekből az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás kg-ban kifejezve számítható. Emellett az egy főre jutó tápanyagfogyasztást hasonlítom össze az ajánlott bevitel mennyiségével, majd végül az élelmiszer-fogyasztás változását meghatározó tényezők közül az élelmiszerek fogyasztóiár-indexeinek változását elemzem.

A környezeti indikátorok alapján végzett vizsgálatok:

Az Európai Unió megújított Fenntartható Fejlődési Stratégia (FFS) *környezeti indikátorai* széles csoportjából a *mezőgazdasági eredetű tevékenységekhez kapcsolódó* indikátorokra szűkítettem az elemzést, melyben *további* segítséget jelentett a *KSH Társadalmi haladás mutatórendszere (THM)* is. Továbbra is törekedtem a csatlakozás előtti és utáni helyzet értékelésére a rendelkezésre álló adatbázisok alapján, egyes adatok hiánya néhány esetben nehezítette kutatásomat.

Az alkalmazott *környezeti indikátorokat* a következő csoportosításban vizsgáltam:

- *természeti erőforrások* (öntözés, erdőborítottság, fakitermelés, levélvesztés, élőfakészlet, biodiverzitás);
- *mezőgazdasági környezetterhelés* (agrokemikáliák, nitrogéntöbblet, üvegházhatású gázok és savasodást okozó anyagok kibocsátása, levegőszennyezés, klímaváltozás);
- *válaszlépések* (agrár-környezetvédelem, ökológiai gazdálkodás, kölcsönös megfeleltetés, környezetvédelmi beruházások);
- *megújuló energia* (bioüzemanyag-bekeverési arány, megújuló energiaforrások részesedése a villamosenergia-termelésből)

3. AZ ÉRTEKEZÉS EREDMÉNYEI, FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSAI

Disszertációmban az európai uniós csatlakozás hatását elemeztem a magyar mezőgazdaságban három – gazdasági, társadalmi, környezeti – aspektus szerint.

Az első fejezetben vázolt főbb várakozásokra a válaszokat az 1998-2003-as évek átlaga és a 2004-2009 évek átlaga közötti eltérés adta meg. Abban az esetben, ha nem ez a két időintervallum szerint történt az elemzés, azt külön jelzem. A várakozás megvalósulását zöld pipával, az elvetését piros x jellel jelöltem.

3.1. A gazdasági aspektus várakozásaira kapott eredmények

2. táblázat: A gazdasági várakozásokra kapott főbb eredmények

Gazdasági aspektus	Várakozás	Eredmény	Megvalósult-e a várakozás?
1. termelési alapok és birtokszerkezet			
1.1. mg-i földhasználat*	→	-2,6%	X
1.2. állatállomány	↓	szarvasmarha: -12,2% sertés: -26,5% juh: +19,7% tyúkfélék: -1,6%	✓
1.3. beruházás (99-03, 04-08)	↑	-18,4%	X
1.4. birtokszerkezet (2007/2003 szántó átl. ter.)	↑	Egyéni g.: +16,0% Társas g.: +3,0	✓
2. kibocsátás	↑	+8,4%	✓
3. támogatás	↑	+131,7%	✓
4. jövedelem	↑	+26,5%	✓
5. külkereskedelmi egyenleg és versenyképesség			
5.1. külkereskedelmi egyenleg	↑	egyenleg: -9,4%	X
5.2. versenyképesség	↑	romlott	X

Forrás: Saját számítás

* a mezőgazdasági terület aránya az összes területből

A *mezőgazdasági terület* nagysága összességében minimálisan csökkent, igaz az egyes művelési ágak és gazdálkodás típus szerint vannak eltérések: a legnagyobb mértékű visszaesés a szőlőültetvényeknél valósult meg, a csökkenés mértéke -19,3%. Az egyéni gazdaságok mezőgazdasági terület használata valamennyi művelési ágban nagyobb mértékben csökkent a csatlakozás utáni években, mint a gazdasági szervezeteknél.

Az *állatállomány* csökkenése továbbfolytatódott, pozitívként lehet megemlíteni, hogy a juhlétszám növekedett, továbbá a korábbi évek gyors csökkenési üteme a csatlakozást követő években lassult a tyúkféléknél. Az üzemi szerkezetet illetően az *egyéni gazdálkodók lettek a vesztesei a csatlakozásnak az állattartók közül, ami leginkább a sertés és a baromfitartókat érintette.*

A *mezőgazdasági beruházások értéke* az EU-csatlakozást követően, az MSZR adatok alapján a 2003-at követő időszakban változatlan áron nem érte el a csatlakozás előtti évek beruházási szintjét. Az összes tesztüzemi gazdaság egy hektár mezőgazdasági területre jutó nettó beruházása 2003-ban még 20 060 Ft volt, mely összeg 2005-re 1 100 Ft-ra zsugorodott, míg 2007-ben egyértelmű vagyonfelélés volt megfigyelhető. Az ezt követő 2008-2009. években a nettó beruházás mértéke ismét megnövekedett, de az egyéni gazdaságok folyamatos tőkefelélése csak 2009-ben szűnt meg.

Az *üzemek számát* illetően a Gazdaságszerkezeti Összeírás adatai egyértelműen azt mutatták, hogy az EU-csatlakozást követően az 50 ha alatti üzemek száma csökkent, az egyéni gazdaságok száma jóval nagyobb mértékben esett vissza, mint a gazdasági szervezeteké; az *átlagos birtoknagyság* mérete viszont növekedett mind a gazdasági szervezeteknél, mind az egyéni gazdálkodók esetében.

Az *egyéni gazdaságok* tevékenységstruktúrája 2000 és 2007 között alig változott, a növénytermelés irányába eltolódó folyamat, jóllehet a gazdasági szervezeteknél kisebb mértékben, 2003 után következett be. A meglehetősen rugalmatlan struktúra az egyéni gazdaságok gazdasági szervezetekétől eltérő gazdálkodási céljaira (az egyéni gazdaságok több mint fele kizárólag saját fogyasztásra termel) vezethető vissza.

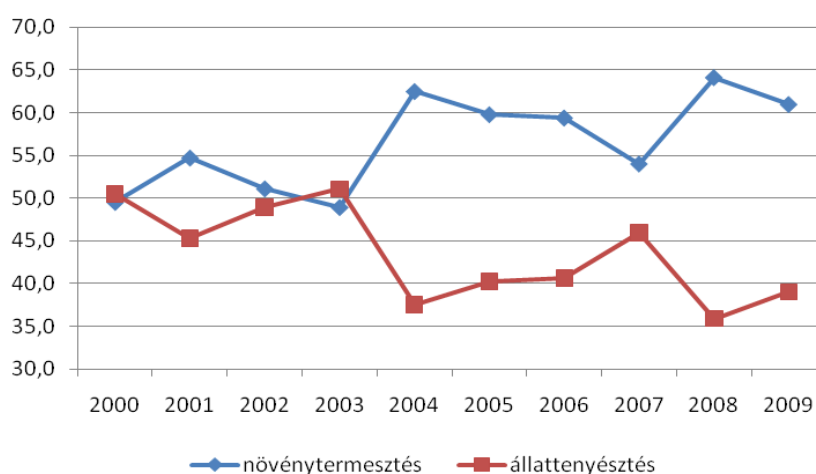
3. táblázat: Mezőgazdasági tevékenységet folytató üzemek száma és átlagos szántóterületük nagysága

Megnevezés	2003	2005	2007	2007/2003, %
Üzemek száma, 1000 db				
Gazdasági szervezetek	7,8	7,9	7,4	94,9
Egyéni gazdaságok	765,6	706,9	618,7	80,8
Összes gazdaság	773,4	714,8	626,1	81,0
Szántóterülettel rendelkezők átlagos területe, ha				
Gazdasági szervezetek	384,9	384,8	396,6	103,0
Egyéni gazdaságok	4,4	4,2	5,1	116,0

Forrás: GSZÖ 2007 1.1.; Laczka, 2007; EC, 2009b

A 3. táblázatból kitűnik, hogy a szerkezeti összeírások alapján az egyéni gazdálkodók száma esett vissza nagyobb mértékben 2007-re 2003-hoz képest, közel 20%-kal, a vizsgált évek alatt számuk folyamatosan csökkent. A gazdasági szervezetek esetében ilyen mértékű és ütemű csökkenésről nem beszélhetünk, mindösszesen 400 darabbal csökkent csak a számuk 2003-hoz képest.

A Közös Agrárpolitika bevezetésének egyik következménye, hogy a növénytermesztés irányába tolodott el a magyar *mezőgazdaság kibocsátása* (60% volt az aránya 2009-ben, lásd 1. ábra).

1. ábra: A főágazatok részesedése a mezőgazdasági kibocsátásból, %

Forrás: Saját ábrázolás Eurostat 2010f alapján

A kibocsátás volumene – döntő módon időjárási okok miatt – nagymértékben ingadozott a vizsgált évek alatt. A növénytermesztés esetében – az évenkénti ingadozás mellett – növekvő tendencia figyelhető meg, míg az állattenyésztés esetében csökkenő. A két főágazat eltérő irányú változásának ellenére, a teljes kibocsátás esetében – jelentős hullámzások mellett – szerény mértékű növekedés (+8,4%) figyelhető meg.

A mezőgazdasági támogatások összege több mint megduplázódott a csatlakozást követően, szerkezete pedig jelentősen átalakult. A társfinanszírozású programok teljesen új támogatási formaként és a korábbinál szigorúbb pályázati feltételek mellett jelentek meg, míg a korábbi nemzeti támogatások szerepe és köre jelentősen lecsökkent.

A mezőgazdasági jövedelmek a várakozásoknak megfelelően jelentősen növekedtek az uniós csatlakozást követően, a növekedésben nagy szerepet játszott a támogatások nagyságának növekedése. A Tesztüzemi Rendszer adatai alapján a társas vállalkozások és az egyéni gazdaságok jövedelmezőségi mutatói – a termelési érték arányos jövedelmezőség kivételével – közel azonos mértékben változtak.

A magyar élelmiszer-gazdasági külkereskedelem versenyképességének elemzése során a külkereskedelmi elméletek egyik alapkérdése a versenyképesség fogalma, mérhetősége és azok meghatározó tényezői. Dolgozatomban részletesen áttekintettem az erre vonatkozó álláspontokat.

A külkereskedelmi versenyképesség vizsgálatára több módszer is ismert: az versenyképességi jelentések, az ökonometriai modellek és a versenyképességi indikátorok alkalmazása. Értekezésemben, egyidejűleg több indikátor – *a kereskedelemintenzitás mutató, a Herfindahl-index és az egyszerű RCA mutató* – segítségével elemeztem a magyar élelmiszer-gazdasági külkereskedelem versenyképességét az EU-15 és a Visegrádi Országok piacán.

4. táblázat: Magyarország megnyilvánuló komparatív előnyei az EU-15 piacán

Termékcsoport	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Élő állat (00)	1,89	0,83	0,62	0,35	0,63	1,14	0,98
Hús és húskészítmény (01)	2,35	1,55	1,03	1,05	1,17	0,92	0,76
Tejtermék és tojás (02)	0,60	-0,05	-0,36	-0,43	-0,41	-0,23	-0,25
Hal, rák, puhatestűek (03)	-1,37	-1,82	-1,23	-2,02	-2,88	-3,33	-3,07
Gabona és gabonakészítmény (04)	1,49	0,98	1,07	1,33	1,75	1,59	1,41
Zöldség- és gyümölcsféle (05)	0,78	0,62	0,33	0,42	0,34	0,44	0,41
Cukor, cukorkészítmény és méz (06)	1,11	0,90	0,87	0,79	0,52	-0,03	0,27
Kávé, tea, kakaó, fűszer (07)	-0,39	-0,46	-0,55	-0,45	-0,47	-0,51	-0,64
Állati takarmány (gabona nélkül) (08)	-0,02	0,13	0,28	0,14	-0,06	0,02	0,20
Egyéb táplálkozásra nem alkalmas termék és készítmény (09)	-0,70	-0,28	-0,62	-0,54	-0,27	-0,37	-0,46
Ital (11)	0,55	-0,11	-0,31	-0,19	-0,18	-0,07	-0,15
Dohány és dohányáru (12)	-1,10	-0,79	0,61	-1,11	-1,20	-1,43	-2,88

Forrás: Saját számítás Comext adatbázis alapján

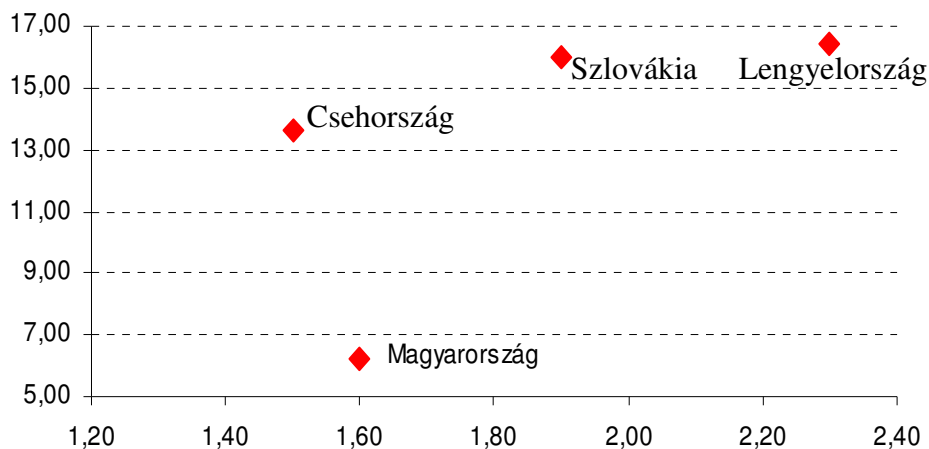
A 4. táblázat adatai alapján a hazai megnyilvánuló komparatív előny (RCA) mutatóiban jelentős változások zajlottak le az EU-15-tel folytatott élelmiszer-gazdasági külkereskedelemben. Általánosságban elmondható, hogy a komparatív előny mutató értékei csökkentek 2003-at követően, valamint az értékek termékcsoportonként igen erősen szóródnak.

A vizsgált időszakban a 12 termékcsoport csaknem mindegyikében romlott a versenyképességünk. A meghatározó külkereskedelmi termékcsoportok (01, 02, 04, 05, 11) közül egyedül a *gabona és gabonakészítmények* termékcsoport pozíciója alakult átmenetileg kedvezően. Érdeemes ugyanakkor megjegyezni, hogy ugyanezen termékcsoportok közül 2009-ben, háromban továbbra is komparatív előnyünk volt az EU-15 piacán, és csupán az italok területén kerültünk komparatív hátrányba.

A *Visegrádi Országok* viszonylatában – országonként eltérő mértékben – szintén egyértelműen csökkent a versenyképességünk (lásd az 1. mellékletet).

Lengyelországgal és Csehországgal szemben 11-11 termékcsoporthoz nyolcban, míg Szlovákiával szemben 12 termékcsoporthoz szintén nyolcban csökkent a megnyilvánuló komparatív előnyünk. Agrár-külkereskedelmi szempontból Lengyelországgal szemben a legrosszabb a pozíciónk, hiszen 2009-ben már mindössze csak két termékcsoporthoz (05 és 08) rendelkeztünk komparatív előnnyel. Az EU-csatlakozás utáni kedvezőtlen folyamatok ellenére Csehország felé hat, míg Szlovákia felé egyelőre nyolc termékcsoporthoz rendelkezünk még komparatív előnnyel.

Értekezésemben a *többszörös termelékenység és az élelmiszer-gazdasági exportteljesítmény* közötti összefüggést vizsgáltam Törnquist-Theil index alkalmazásával a visegrádi országokban. Az élelmiszer-gazdaság kivitele valamennyi ország esetében felgyorsult az EU-csatlakozást követően. 2001 és 2009 között az élelmiszer-gazdasági export legnagyobb mértékben Lengyelországban növekedett, míg Magyarországon szembetűnően a legkisebb mértékű volt a növekedés, ami arra utal, hogy hazánk a Visegrádi Országokkal szemben pozíciót veszített.

2. ábra: A többszörös termelékenység (x tengely) és az élelmiszer-gazdasági exportteljesítmény évi átlagos növekedési ütemei (y tengely) a Visegrádi Országokban 2001-2009 között, %

Forrás: Saját számítás a Comext adatbázis adatai alapján

A többszörös termelékenység növekedési üteme a vizsgált időszak folyamán egyértelműen Lengyelországban volt a legmagasabb, míg Magyarország csak Csehországot tudta megelőzni némileg (2. ábra). Valószínűsíthető, hogy a vizsgált

országok agrár-export teljesítményének alakulásában a mezőgazdaság termelékenységének eltérő átlagos évi növekedési üteme is szerepet játszott.

3.2. A társadalmi aspektus várakozásaira kapott eredmények

5. táblázat: A társadalmi várakozásokra kapott főbb eredmények

Társadalmi aspektus	Várakozás	Eredmény	Megvalósult-e a várakozás?
1. foglalkoztatás			
1.1. mennyiségi paraméter (foglalkoztatottak átl. létszáma)	↓	-25,4%	✓
1.2. minőségi paraméterek (egyéni gazdálkodók)	↑	Életkor: 34 év alattiak aránya 7,2%-ra csökkent	X
	→	Végzettség: gyakorlati tapasztalat meghatározó maradt	✓
2. relatív kereset alakulása	↑	Bruttó átlagkereset: mérséklődött az elmaradás	✓
3. élelmiszer-fogyasztás			
3.1. mennyiség (99-03, 04-08)	→	+1,5%	X
3.2. szerkezet	↑	Nincs jelentős változás	X
3.3. árindex	↑	-0,87% pont	X

Forrás: Saját számítás

A mezőgazdasági foglalkoztatottságban végbemenő változásokat mennyiségi és minőségi szempontok alapján vizsgáltam.

A mennyiségi szempontok közül a foglalkoztatottak és az alkalmazottak számában és arányában bekövetkezett változásokat elemeztem, valamint kitértem arra a problémára, amely a mezőgazdasági munkaerő-felhasználás sajátosságát adja, vagyis, hogy a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok munkaerő-ráfordításának jellege jelentős eltérést mutat; ez tette szükségessé az Éves Munkaerőegység (ÉME) fogalmának bevezetését, mellyel összehasonlíthatóvá válik a két vállalkozás típus munkaerő szükséglete.

Az elvégzett vizsgálatok alapján egyértelműen megállapítható, hogy mind a mezőgazdasági foglalkoztatottak létszáma (2003-ban 215,2 ezer fő, 2009-ben 175,8 ezer fő), mind az ÉME, mind az alkalmazásban állók szerint számított munkaerő-ráfordítás alapján csökkent a mezőgazdaság eltartóképessége az uniós csatlakozást követően.

6. táblázat: A mezőgazdasági foglalkoztatottság mennyiségi paramétereinek változása Magyarországon

Foglalkoztatottak			
	1998-2003		2004-2009
Száma, 1000 fő	250,9		187,1
Évi átlagos csökkenési ütem, %	-4,8		-3,0
Mezőgazdasági munkaerő-felhasználás (ÉME)			
	Nem fizetett	Fizetett	Összesen
2003, %	78,7	21,3	100,0
2009, %	74,7	25,3	100,0
Évi átlagos csökkenési ütem (98-03), %	-4,6	-5,4	-4,8
Évi átlagos csökkenési ütem (04-09), %	-5,1	-2,6	-4,5

Forrás: Saját számítás KSH stADAT 4.1.3. alapján

A mezőgazdasági foglalkoztatottak évi átlagos csökkenési ütem az 1998-2003-as átlaghoz képest (-4,8%) a csatlakozást követő hat év átlagában (-3,0%) *lassult*. Ugyanakkor a fizetett munkaerő létszámcsökkenésének az üteme mérséklődött; az egyéni gazdaságok nem fizetett munkaerő-felhasználása viszont a korábinál is gyorsabb ütemben esett vissza. Mindez egyértelműen azt bizonyítja, hogy az egyéni gazdaságok eltartó képessége jelentősen csökkent.

A mezőgazdaság munkaerő-ráfordításának nagysága a korábbi évekhez képest kis mértékben növekedett 2009-re, ezen belül a nem fizetett munkaerő felhasználása 1,6%-kal emelkedett. Ez a kismértékű növekedés azzal magyarázható, hogy a válság miatt munkahelyüket elvesztők számára a korábban saját fogyasztásra végzett mezőgazdasági tevékenység ismét elsődleges jövedelemforrássá vált. A teljes munkaerő-felhasználás 2003-hoz képest 24%-kal csökkent; ez elsősorban az uniós csatlakozást követően az egyéni gazdaságok számának gyors visszaesésével magyarázható.

A mezőgazdasági foglalkoztatottság *minőségi változásaival* kapcsolatos várakozások az egyéni gazdálkodók korösszetételre és az iskolai végzettségre vonatkoztak.

Az *egyéni gazdálkodók életkor* szerinti megoszlásában nem zajlott le számottevő változás. A legnagyobb eltérés 2003-hoz képest a közép- és idősebb korúaknál figyelhető meg: mind a 45-54 évesek, mind az 55-64 évesek aránya közel 4 százalékponttal csökkent 2007-re. Negatívumként említhető meg, hogy a 34 évnél fiatalabbak aránya 9,1%-ról 7,2%-ra csökkent; továbbra sem jelent vonzó megélhetési forrást a mezőgazdasági tevékenység.

2003 óta az *egyéni gazdálkodók végzettségében* szintén *alig történt változás*. Több év elteltével a gazdálkodók csupán 2%-a rendelkezik felsőfokú, közel 6%-a pedig középfokú végzettséggel. Az egyéni gazdálkodók legnagyobb hányada csak saját gyakorlati tapasztalatra támaszkodik a mezőgazdasági munkavégzés során.

A munkaerő-mobilitás főleg a fiatal és jól képzett munkaerőre korlátozódik, mivel gyengébb pszichológiai kötődésük van az ágazathoz; a középkorúak számára (képzettség nélkül, más használható szakértelmük nincs) a gazdaságon kívüli munkavállalás kevés lehetőséget biztosít az elmozdulásra.

A csatlakozástól többen azt várták, hogy a növekvő támogatások, jövedelem, továbbá a számos program révén a mezőgazdaságból élők kereseti viszonyai javulni fognak. Hazai viszonylatban, a teljes munkaidőben foglalkoztatottak *bruttó átlagkeresete* (137 101 Ft, 2009) – a megnövekedett támogatások ellenére – több mint 30%-kal (31,3%) marad el a nemzetgazdasági átlagtól. Azonban a *mezőgazdasági bruttó átlagkereset elmaradása a nemzetgazdasági átlagtól a 2004-2009-es időszakban az előző hat év átlagához viszonyítva mérséklődött*.

Az élelmiszer-fogyasztás *mennyiségében* minimális javulás ment végbe: az egy főre jutó teljes élelmiszer-fogyasztás mennyisége csupán 1,5%-kal magasabb a csatlakozást követően az 1999-2003-as évek átlagához képest, mely megerősítette azt a várakozást, hogy a csatlakozást követően nem vagy csak kismértékben fog változni az élelmiszer-fogyasztás

Az élelmiszer-fogyasztás *szerkezetében sem következett be jelentős változás*, évenkénti hullámzás ugyan megfigyelhető, de ez összhangban áll az adott év mezőgazdasági kibocsátásával. Két, az egészséges táplálkozás szempontjából fontos élelmiszercsoport fogyasztása (zöldség-gyümölcs, tej és tejtermék) emelkedett, míg a hús- és a tojásfogyasztás csökkent.

Az uniós csatlakozás egyik várható kedvezőtlen következményeként említették az *élelmiszerek fogyasztóiár-indexének hirtelen megugrását*. Értekezésemben ezért az e mögött meghúzódó tényezők elemzésére is sor került. Azonban *a várt hirtelen élelmiszer-árnövekedés nem következett be*, a hazai gazdálkodóknak gondot okozó olcsó importáru beáramlása mérsékelte az élelmiszer-fogyasztói áruk növekedését, ami hozzájárult az infláció visszafogásához és az élelmiszer-fogyasztás stabilizálódásához. *2006-2008-ban viszont nagymértékben emelkedtek az élelmiszerárak*, meghaladva az átlagos fogyasztói árnövekedést, elősegítve az infláció növekedését. Amint az 5. táblázatból kitűnik, az EU-csatlakozás utáni hat év alatt mégis némileg lassabban növekedtek az élelmiszerárak, mint az azt megelőző hat évben!

3.3. A környezeti aspektus várakozásaira kapott eredmények

7. táblázat: A környezeti várakozásokra kapott főbb eredmények

Környezeti aspektus	Vára- kozás	Eredmény	Megvalósult-e a várakozás?
1. természeti erőforrások állapota			
1.1. öntözött terület (99-03, 04-08)	↑	-18,2%	X
1.2. erdősültség (04-09)	↑	+7,0%	✓
1.3. biológiai sokféleség (madárállomány 99-03, 04-08; védett terület, 2006)	↑	madárállomány: +2,2%* védett terület: 85%**	✓
2. mezőgazdasági környezetterhelés			
2.1. műtrágya	↑	+13,3%	✓
2.2. szerves tárgya (99-03, 04-08, gazdasági szervezetek)	↑	+5,3%	✓
2.3. növényvédő szer (02-08)	↑	+27,7%	✓
2.4. ÜHG kibocsátás (00-03 és 04-08)	↑	-3,2%	✓
3. válaszlépések			
3.1. AKG (támogatás nagysága 08/04)	↑	+541,3%	✓
3.2. ökológiai gazdálkodás	↑	terület: +84,0% termelők száma: +91,6%	✓
3.3. kölcsönös megfeleltetés	↑	5 irányelv***	✓
3.4. környezetvédelmi beruházás (01-03 és 04-09)	↑	+453,0%	✓
4. megújuló energia			
4.1. megújuló energia (villamos energia-termelésből az aránya 2006-ban)	↑	4,7%	✓
4.2. bioüzemanyag bekeverési arány (2010-es célkitűzés)	↑	5,75%	✓

Forrás: Saját számítás

* a mezőgazdasági területhez kötődő madárállomány

** a védelemre érdemes területből 2006-ig védelem alá helyezett terület aránya

*** a 19 irányelvből 5 kapcsolódik a környezetvédelemhez

A természeti erőforrásoknál az erdősültségre és a biológiai sokféleségre vonatkozó várakozások teljesültek. Kedvező változás állt be az erdősültség tekintetében, az erdők egészségi állapota is javult: a levélvesztés csökkent, a tünetmentes állomány aránya emelkedett. A Biológiai Sokféleség Védelméről szóló nemzetközi egyezményhez, valamint a Natura 2000 hálózat kiépítéséhez Magyarország is csatlakozott. Az utóbbi hálózat két irányelvre épül: a *madárvédelmi irányelvre* és az *élőhely-védelmi irányelvre*. A mezőgazdasági élőhelyekhez kötődő madárfajok állományváltozásában minimális javulás zajlott le. Az öntözött területek nagyságában jelentősebb csökkenés zajlott le.

A mezőgazdaság okozta környezetterhelés során először a műtrágya, a növényvédő szer és a szerves trágya-felhasználásában bekövetkezett változásokat, majd a mezőgazdasági tevékenység üvegházhatású gázok és savasodást okozó anyagok kibocsátását vizsgáltam.

8. táblázat: A mezőgazdasági környezetterhelés alakulása Magyarországon

Megnevezés	1998-2003 évek átlaga				2004-2009 évek átlaga			
	Műtrágya-ellátás hatóanyagban							
Összesen, 1000 tonna	383,3				434,3			
1 ha MT-re jutó műtrágya hatóanyagban, kg/ha	64,8				74,5			
	Szerves trágya (99-03 és 04-08 évek átlaga)							
Felhasznált mennyiség, 1000 t, (gazdasági szervezetek)	3619,2				3811,4			
	Növényvédőszer-értékesítés							
Értékesített mennyiség, tonna	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	
	16463	14915	19881	19352	23046	22356	24168	

Forrás: KSH stADAT 4.1.5; KSH, 2005a, 2006b, 2008b, 2009b, 2010b, 2010j; FVM 2005, 2007, 2008a, 2010b

Az *első vizsgált terület* során megállapítható, hogy a magyar mezőgazdaság okozta környezetterhelés a növényvédőszer-felhasználás révén növekedett. A műtrágya-felhasználás kisebb mértékű növekedése ellenére a *nitrogén-mérleget tekintve kedvező tendencia dominált*. A műtrágya-felhasználás hatékonysága például egyértelműen javult, amennyiben az egységnyi növénytermesztési bruttó kibocsátásra vetített adatokat hasonlítjuk össze. A hígtrágyás sertésletelek megszűnése, illetve e technológia fokozatos háttérbe szorulása, a mezőgazdasági környezetszennyezést igen nagymértékben csökkentette (8. táblázat)

A *második vizsgált területet* illetően a 2000-2003 évek átlagát a 2004-2008-as évek átlagával összevetve, a *mezőgazdaság üvegházhatású gáz-kibocsátása, valamint ózon prekursor-kibocsátása csökkent (3,2, illetve 9,4%-kal), míg a savasodást okozó gáz kibocsátása 8%-kal nőtt.*

A *válaszlépések* során a kutatási kérdésem az volt, hogy az eddigi tevékenységek mellett milyen más egyéb formában tud még a magyar gazdálkodó a mezőgazdaság környezeti állapotán javítani. A csatlakozást követő időszakban a gazdálkodók környezettudatosságát és felelősségtudatát serkentő intézkedések mind a *jogi eszközökkel* való kényszerítés (kölsönös megfeleltetés), mind a *gazdasági ösztönzők (támogatások)* terén jelentős mértékben bővültek és hatásuk is (pl. a környezetvédelmi beruházások jelentős növekedésében, az agrár-környezetvédelmi programok kiszélesedésében, az ökológiai gazdálkodás erősödésében, stb.) már egyértelműen megnyilvánulnak, a hazai gazdálkodók környezettudatosságát és felelősségtudatát a csatlakozás előtti időszakhoz képest minden bizonnyal jelentősen növelik.

Az *energiaellátással* kapcsolatban elsősorban két kérdésre kerestem a választ: az első, a közlekedési benzin- és dízelolaj-felhasználás energiatartalomra vetített minimális bioüzemanyag hányadára vonatkozó előírás teljesítésére; a második, a megújuló energia szerepének a villamosenergia-termelésben játszott részesedésére vonatkozott.

A bioüzemanyag előállítás a magyar mezőgazdaság számára: egyrészt lehetőséget biztosíthat a mezőgazdasági tevékenység diverzifikálására, másrészt környezeti és társadalmi kérdéseket is felvet. Környezeti aggályként említik a talajok termőképességének romlását, a vízkészletek elérhetőségére és minőségére gyakorolt hatását; míg társadalmi aggályként a bioüzemanyag- és élelmiszertermelés közötti területi versengést.

Magyarország a csatlakozáskor vállalta, hogy *2010-re a megújuló energiaforrásból származó villamos energia részaránya* elérje a 3,6%-ot. A 7. táblázatból kitűnik, hogy *vállalásunkat túlteljesítettük.* Ahhoz, hogy hazánk teljesíteni tudja a célkitűzést, jelentősen meg kellett növelni a megújuló energiaforrások felhasználását, melyben kedvező folyamat figyelhető meg. 2000-ben még csak három fajta megújuló energiaforrást használt Magyarország a villamosenergia-előállításban, 2008-ra a biomassza felhasználási aránya

volt a meghatározó (74%). A megújuló energiaellátásban Magyarország a vállalt célkitűzéseket teljesíteni tudta, mellyel hozzájárult a hazai energiamix bővítéséhez és a környezetminőség javulásához.

Az EU által előírt bioüzemanyag bekeverési arálynak is eleget tettünk.

Összefoglaló gondolatok

A 2., 5. és 7. táblázatokban felsorolt várakozásokkal kapcsolatos eredményekből *adódó tanulságokat* két aspektusból célszerű áttekinteni.

A várakozások legnagyobb arányban a környezetvédelem területén (92,3%), ennél jóval kisebb mértékben a gazdaságban (55,6%), s legkevésbé a társadalmi elvárásokat (42,9%) illetően teljesültek.

Az EU-csatlakozás *pozitívan értékelhető eredményeket* elsősorban a környezetvédelem vonatkozásában hozott (76,9%), gazdasági és társadalmi területen egyaránt a *negatív jelenségek* (56,6%, illetve 57,1%) domináltak.

4. ÚJ ÉS ÚJSZERŰ EREDMÉNYEK

1. Ismereteim szerint, a magyar agrár-közgazdasági szakirodalomban elsőként tettem kísérletet az EU-csatlakozás magyar élelmiszer-gazdaságra gyakorolt *komplex* (gazdasági, társadalmi és környezeti) *hatásának* elemzésére.
2. Különböző versenyképességi indikátorok – kereskedelmi intenzitás, Herfindahl-index és egyszerű RCA mutató – segítségével megállapítottam, hogy az EU-csatlakozást követően mind az EU-15, mind a Visegrádi Országok viszonylatában romlott a magyar agrár-külkereskedelem versenyképessége. A Visegrádi Országok közül Lengyelországgal szemben romlott a legnagyobb mértékben a megnyilvánuló komparatív előny.
3. Törnquist-Theil index alkalmazásával a Visegrádi Országok esetében kimutattam, hogy a többtényezős termelékenység és az élelmiszer-gazdasági exportteljesítmény évi átlagos növekedési üteme között összefüggés valószínűsíthető. Feltártam, hogy melyek voltak azok a tényezők, amelyek révén a lengyel élelmiszer-gazdasági exportteljesítmény érte el a legjobb eredményt a vizsgált országok közül.
4. Az uniós csatlakozás *társadalmi hatásának* vizsgálata során megállapítottam, hogy mezőgazdasági ágazat eltartóképesége továbbra is csökkent, de a csatlakozást követően a csökkenés üteme lassult, ahogy az egy főre jutó bruttó átlagkereset elmaradása a nemzetgazdasági átlagtól is némileg mérséklődött. Rámutattam továbbá arra, hogy a kezdeti nehézségeket követően, a gazdálkodók egyre jobban alkalmazkodtak a szabályozási- és intézményrendszerbeli változásokhoz, megtanultak élni a pályázatok nyújtotta lehetőségekkel.
5. Az Európai Unió által megújított Fenntartható Fejlődési Stratégia mezőgazdasági eredetű tevékenységekhez kapcsolódó *környezeti* indikátorait használva kimutattam, hogy az *EU-csatlakozás pozitív hatása a legegyszerűbb módon az agrár-környezetvédelem terén mutatkozik meg*. Megállapítottam, hogy a biológiai diverzitás megőrzését célzó intézkedések területén jelentős előrelépés történt. A Közös Agrárpolitika által támasztott követelmények, intézkedések hozzájárultak a természeti erőforrások állapotának megőrzéséhez, a mezőgazdasági eredetű környezeti terhelés mérséklődéséhez, a környezetbarát gazdálkodási gyakorlat nagyobb mértékű

elterjedéséhez, és a mezőgazdaságban előállított megújuló energiaforrások előtérbe kerüléséhez.

6. Végezetül, fontos új kutatási eredménynek tartom annak sokoldalú bizonyítását, hogy *az EU-csatlakozás az egyéni gazdaságokat mind gazdasági, mind pedig társadalmi szempontból jóval nagyobb kihívás elé állította, mind a gazdálkodó szervezeteket.* Ennek háttérében, az EU nyilvánvaló ezen folyamatot támogató agrárpolitikája mellett, fontos szerepet játszott az elmúlt évek egyoldalúan külgazdaság centrikus, a vidék eltartóképességét kellően figyelembe nem vevő hazai agrárpolitikája is.

5. AZ ÉRTEKEZÉS GYAKORLATI HASZNOSÍTHATÓSÁGA

Értekezésem kutatási eredményei a gyakorlatban *több területen* is hasznosíthatók.

A *politikai döntéshozók és tanácsadók számára* – elsősorban a Vidékfejlesztési Minisztérium keretein belül – mind a gazdasági, mind a társadalmi, mind pedig a környezettel kapcsolatos várakozásokra adott válaszok számos tanulsággal szolgálnak.

A *Magyar Agrárkamara, valamint a mezőgazdasági érdekképviseltek vezetői szintén* hasznos ismeretekhez juthatnak az elemzések eredményeinek áttekintése során.

Az *EU-integráció következményeit kutató szakemberek számára* elsősorban a téma komplex megközelítése jelenthet újdonságot.

A fentiek mellett, a kutatási eredmények és módszerek, továbbá a disszertációban feldolgozott nagyszámú hazai és külföldi forrás a *graduális és a posztgraduális oktatásban* egyaránt sokrétűen hasznosíthatók.

Végül úgy gondolom, hogy az értekezés angol nyelvű tézise majd a *külföldi szakemberek és PhD hallgatók számára* is érdeklődésre tarthat számot.

1. melléklet: Magyarország megnyilvánuló komparatív előnye (RCA) a visegrádi országok irányába

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Csehország							
Élő állat (00)	-2,19	-4,23	-3,87	-1,03	-1,00	-0,44	-1,35
Hús és húskészítmény (01)	3,55	2,35	1,28	1,38	0,95	0,62	0,28
Tejtermék és tojás (02)	-0,09	-0,81	-0,89	-0,57	-1,27	-1,50	-1,82
Hal, rák, puhatestűek (03)	-1,08	-2,44	-4,19	-4,61	-2,82	-3,39	-4,79
Gabona és gabonakészítmény (04)	-0,86	-1,12	-0,65	-0,02	0,26	0,19	0,18
Zöldségféle és gyümölcs (05)	1,14	0,32	-0,35	0,34	0,16	-0,36	-0,18
Cukor, cukorkészítmény és méz (06)	-0,75	-1,94	-0,37	0,45	0,81	1,36	1,45
Kávé, tea, kakaó, fűszer (07)	0,44	0,24	0,37	0,90	0,54	0,36	0,14
Állati takarmány (gabona nélkül) (08)	1,99	1,19	1,66	1,68	0,84	0,12	1,42
Egyéb táplálkozásra nem alkalmas termék és készítmény (09)	0,07	-0,28	-0,35	-0,53	-0,78	-0,99	-0,86
Ital (11)	0,99	-0,13	-0,10	-0,12	0,02	0,57	0,42
Dohány és dohányáru (12)	n.a	0,27	3,56	9,09	n.a	3,77	-3,94
Lengyelország							
Élő állat (00)	0,25	-0,37	-2,03	-4,46	-2,84	-2,37	-1,80
Hús és húskészítmény (01)	1,83	0,07	-0,82	-0,78	-0,10	-0,48	-0,61
Tejtermék és tojás (02)	-0,57	-2,31	-2,50	-1,90	-1,25	-1,93	-2,14
Hal, rák, puhatestűek (03)	-2,06	-2,39	-3,70	-3,27	-3,11	n.a.	-7,21
Gabona és gabonakészítmény (04)	-0,62	-0,86	-1,83	-0,71	0,23	0,61	-0,62
Zöldségféle és gyümölcs (05)	0,87	0,46	0,17	0,00	0,41	0,32	0,33
Cukor, cukorkészítmény és méz (06)	-1,55	-0,81	-0,98	-0,20	-0,41	-0,92	-0,77
Kávé, tea, kakaó, fűszer (07)	-0,41	0,02	-0,09	-0,15	-0,12	-0,31	-0,82
Állati takarmány (gabona nélkül) (08)	1,02	1,91	1,29	0,28	0,18	0,99	1,12
Egyéb táplálkozásra nem alkalmas termék és készítmény (09)	-0,83	-0,30	-1,37	-1,34	-0,96	-1,25	-1,31
Ital (11)	0,51	-0,75	-1,50	-0,79	-0,61	-0,35	-1,08
Dohány és dohányáru (12)	n.a	-1,08	6,36	-2,82	-4,77	-8,25	-7,72
Szlovákia							
Élő állat (00)	-0,04	-2,37	-1,59	-1,92	-3,40	-0,42	-0,35
Hús és húskészítmény (01)	4,29	0,68	-0,85	-0,32	-0,23	0,22	0,40
Tejtermék és tojás (02)	-1,49	-2,30	-1,56	-1,71	-1,53	-0,87	-1,26
Hal, rák, puhatestűek (03)	-2,18	-4,76	-4,63	-4,23	-5,65	-3,53	-2,45
Gabona és gabonakészítmény (04)	-0,88	-0,97	-1,21	-0,02	0,07	1,42	0,52
Zöldségféle és gyümölcs (05)	0,85	1,01	1,08	0,39	0,08	0,12	0,36
Cukor, cukorkészítmény és méz (06)	-1,02	-1,21	1,04	1,46	1,37	0,94	0,79
Kávé, tea, kakaó, fűszer (07)	1,50	-0,10	-0,03	0,33	0,84	1,11	0,19
Állati takarmány (gabona nélkül) (08)	0,84	0,31	0,70	-0,24	-0,20	0,14	0,06
Egyéb táplálkozásra nem alkalmas termék és készítmény (09)	-1,54	-0,76	-0,51	-0,60	-0,45	-0,22	-0,52
Ital (11)	0,44	0,28	1,08	2,27	3,15	3,28	2,53
Dohány és dohányáru (12)	2,72	0,51	n.a.	n.a.	0,96	-3,20	1,53

Forrás: Saját számítás Comext adatbázis alapján

6. PUBLIKÁCIÓK AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBEN

Idegen nyelvű tudományos folyóirat

Baráth Lajos – Nagy Zsuzsanna – Szabó Gábor (2010): The correlation between the agricultural productivity and the export performance of the agri-food foreign trade in the Visegrad group countries following accession to the European Union. *Studies in Agricultural Economics*, 2010. No. 112. 55-68.

Magyar nyelvű tudományos folyóirat idegen nyelvű összefoglalóval

Nagy Zsuzsanna (2006): A második pillér erősödése az Európai Unióban a KAP reformokat követően. *Agrártudományi Közlemények*, 2006/20. Különszám, 88-94.

Nagy Zsuzsanna (2008): A magyar külkereskedelem a rendszerváltozást követően. *Agrártudományi Közlemények*, 2008/29. 145-154.

Nagy Zsuzsanna (2009): A magyar élelmiszer-gazdaság aggregált szintű külkereskedelmi teljesítménye az EU-csatlakozást követően. *Gazdálkodás*, 2009. 53. évf., 6. sz. 562-571.

Külföldön idegen nyelven teljes terjedelemben megjelent előadás

Nagy Zsuzsanna (2006): The rural development policy in the European Union and in Hungary. The 1st International Conference on Agriculture and Rural Development. Topusko, Croatia, 2006. 23-25 November. (CD melléklet, 6 o.)

Nagy Zsuzsanna – Baráth Lajos (2007): The main changes in Hungarian external trade after 2004. “European trends in the Development of Agriculture and rural Areas” XVI. Agrarian Perspectives. Prague, The Czech Republic, 2007. 16-18 September. (CD melléklet, 8 o.)

Nagy Zsuzsanna (2009): Development of agri-food external trade and its concentration: case study of Hungary (1999-2007). IAMO Forum 2009. Halle, Germany, 2009. 17-19 June (CD melléklet, 16 o.)

Magyar nyelven megjelent előadás, idegen nyelvű összefoglalóval

Nagy Zsuzsanna (2008): A magyar agrár-külkereskedelem piaci szerkezetváltozása 2000-2006 között. 50. Jubileumi Georgikon Napok. Keszthely, 2008. szeptember 25-26. (CD melléklet, 7 o.)

Szabó Gábor – **Nagy Zsuzsanna (2011):** Remények és eredmények – Az EU csatlakozás hatása a magyar mezőgazdaságra. VIII. Nemzetközi Konferencia. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. Miskolc-Lillafüred. 2011. május 18-19. (megjelenés alatt)

Magyar nyelven megjelent előadás, idegen nyelvű összefoglaló nélkül

Baráth Lajos – **Nagy Zsuzsanna (2005):** A mezőgazdaság fejlődésének főbb tendenciái Magyarországon és a keletnémet tartományokban. 11. Ifjúsági Tudományos Fórum, Keszthely, 2005. március 24. (CD melléklet, 6 o.)

Baráth Lajos - **Nagy Zsuzsanna (2005):** A német mezőgazdaság fejlődésének főbb tendenciái, különös tekintettel a keletnémet tartományokra. AVA 2, Debrecen, 2005. április 7-8. (CD melléklet, 12 o.)

Baráth Lajos - **Nagy Zsuzsanna (2005):** A magyar és a keletnémet tartományok mezőgazdasági fejlődésének jellegzetességei a rendszerváltási utáni időszakban. „Verseny élesben”, Európa napi Nemzetközi konferencia, Mosonmagyaróvár, 2005. május 5-6. (CD melléklet 6 o.)

Nagy Zsuzsanna (2006): Az európai uniós belépés hatása a magyar mezőgazdaságra. X. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok, Gyöngyös, 2006. március 30-31. (CD melléklet, 9 o.)

Nagy Zsuzsanna (2007): A magyar agrár külkereskedelem versenyképességének alakulása az uniós csatlakozást követően. Merre tart a világgazdaság: Európa helyzete. BMGE Gazdálkodás és Társadalomtudományi Kar Műszaki Menedzsment Gazdálkodás és Szervezéstudományi Doktori Iskola. 31-42. Budapest, 2007. december 7.

Poszter

Nagy Zsuzsanna (2007): Effects of accession to the EU on Hungarian agriculture. MACE Conference. Berlin, Germany. 17-18. 01. 2007